

OLIV TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHINING MA'NAVIY KOMPETENTLILIK DARAJASINI BELGILOVCHI OMILLAR

*Mamajonov O'zbek Tajiddinovich
Andijon davlat universiteti*

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentlik darajasiga qo'yilgan talablar, rivojlangan davlatlarda bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentliini oshirishga doir olib borilayotgan ilmiy izlanishlar, ma'naviy kompetentlik darajasini baholovchi omillar, oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi kabi ko'nikmalarni egallashini ta'minlovchi aksiologik va deontologik yondashuvlar; pedagog olimlarning bu boradagi qarashlari va tavsiyalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ma'naviy kompetentlik, pedagogik deontologiya va aksiologiya, o'quv-tarbiya jarayoni, yuksak axloq, kasbiy kompetentlik, mas'uliyat, ijtimoiylashuv, qadriyat.

Аннотация. В статье рассматриваются требования к уровню духовной компетентности будущего учителя в процессе высшего образования, проводимые научные исследования по повышению духовной компетентности будущего учителя в развитых странах, факторы, оценивающие уровень духовной компетентности, аксиологические и деонтологические подходы, обеспечивающие приобретение выпускником высшего учебного заведения таких навыков, как вступление в личные, социальные, экономические и профессиональные отношения, закрепление своего места в обществе., педагогических ученых речь идет о его взглядах и рекомендациях по этому поводу.

Ключевые слова: духовная компетентность, педагогическая деонтология и аксиология, учебно-воспитательный процесс, высокая этика, профессиональная компетентность, ответственность, социализация, ценность.

Annotation. The article will talk about the requirements for the level of spiritual competence of the future teacher in the process of higher education, scientific research on increasing the spiritual competence of the future teacher in developed countries, factors assessing the level of spiritual competence, axiological and deontological approaches ensuring that a graduate of a higher educational institution enters into personal, social, economic and professional relations, acquires such

Keywords: spiritual competence, pedagogical deontology and Axiology, educational process, higher ethics, professional competence, responsibility, socialization, value.

Murakkab, mashaqqatli, kutilmagan holatlarga boy, ammo jamiyatning zaruriy ehtiyoji hisoblangan ta'lim-tarbiya tizimini yangicha ko'rinish va yangicha mazmunda amalga oshirish, dars jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarni samarali qo'llash orqali ta'lim samaradorligiga erishish davr talabidir.

Ta'lim muassasasi bitiruvchisi o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishini ta'minlashda asosan, pedagog kadrlar salohiyati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Demak, jamiyatdagi barcha yangilanishlarni uyg'unlashtirish uchun shaxsiy yetuklik bilan birga kasbiy va ma'naviy kompetentlik ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Globollashuv jarayonlarida dunyo oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilar faoliyatini rivojlantirish jarayonlarini ma'naviy-madaniy ta'lim-tarbiyani aksiologik hamda deontologik yondashuvlar uyg'unligida amalga oshirish, ularning shaxsiy va kasbiy kompetentlik darajasini xalqaro tajribalar integratsiyasi asosida tashkil muhimdir.

Oliy ta'lim jarayonlarida bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-emotsional va ma'naviy-axloqiy malakalarni tarkib toptirish modellari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda media ta'lim vositasida talabalar ma'naviy kompetentligining rivojlanligini tashxis etishning interaktiv tizimini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Buyuk Britaniya, Yaponiya, AQSH, Singapur, Fransiya, Turkiya, Xitoy kabi rivojlangan davlatlarda bo'lajak mutaxassislarda zamonaviy shaxsga xos fazilatlar majmuining ishlab chiqilganligini alohida e'tirof etish lozim. Shu munosabat bilan, mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishning yaxlit tizimini yaratish, yoshlarni ma'naviy tahdidlardan himoya qilishning tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqiy jihatlarini takomillashtirish, mazkur yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligini samarali yo'lga qo'yishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samarasi va ta'sirchanligini oshirish, ularning ko'lami va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hisini kuchaytirish, targ'ibot-tashviqot va tarbiya yo'nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, mazkur sohaga doir ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilab olingan. Bu esa, talabalarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantirishning umumkasbiy kompetensiyalar tizimidagi o'rni va rolini ochib berish

Bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantiruvchi va rag'batlantiruvchi o'ziga xos pedagogik va psixologik shart-sharoitlar

mavjud bo'lib, unda o'qituvchilarning shaxsiy xususiyatlari sanalgan, ma'naviy – axloqiy barkamollik, mas'uliyatlilik, hayotiy qadriyatlilik, ijtimoiy onglilik, o'zini o'zi nazorat qila olish, boshqaruv qobiliyati bilan bog'liq kompetentlilik kabi ijtimoiy-psixologik fenomenlar mujassamlashgan. Shuning uchun, mazkur tushunchalar mohiyatini tahlil etishdan oldin, bo'lajak o'qituvchilarning amaliy faoliyati uchun o'ta muhim sanalgan, kasbiy kompetentlik tushunchasining mazmun – mohiyatiga oydinlik kiritish muhimdir. Shu bilan birga, ushbu tushuncha bo'lajak o'qituvchining o'z sohasiga bo'lgan motivatsion harakatlari majmui bilan ham xarakterlanadi.

Bu borada oliy ta'limda o'qitiladigan tarbiyaviy ishlar metodikasi fani bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy kompetentligini rivojlantirishda hamda ma'naviy kompetentlik darajasini oshirib borishda fanning aksiologik imkoniyatlarini yoritib berish hamda muloqotning ijtimoiy-perseptiv uslubini faollashtirishga doir vaziyatlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Bugungi kun o'qituvchisi nafaqat o'z fani bo'yicha kasbiy bilim va ko'nikmalarga yega bo'lishi, balki o'z o'quvchilarga qadriyatlarning tashuvchisi sifatida rasmiy pedagogik mavqega, ijodiy qobiliyatga yega, maktab o'quvchilarini izlash va umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltira olish qobiliyatiga ham ega bo'lishlari kerak.

Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilar belgilangan o'quv reja va dastur mazmuni asosida zarur kasbiy bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarni egallashi, shu qatorda ularning ma'naviy kompetentli yetuk shaxs sifatida kamol topishlari, maktabda o'quvchilarning ma'naviy shakllanib borishi ustida ishlashga tayyor bo'lishlari kerak bo'ladi.

Bilamizki, ta'limning barcha sohalarida gumanistik tendensiyaning kengayishi munosabati bilan pedagogik ta'limning mazmuni, kasbiy va qadriyat sifatlari masalasi o'qituvchi va uning ma'naviyati, o'qituvchining shaxsiyati va birinchi navbatda uning ma'naviy kompetentligi, kasbiy faoliyatda faqat inson mavjudligining ma'naviy boshlanishini, uning rivojlanishini tushunish jarayonida muhimligi o'z isbotini topdi. Olimlarning bo'lajak o'qituvchilarni ma'naviy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy adabiyotlarini pedagogik va psixologik jihatdan o'rganib chiqib, tahlil qilganimizda ularning bu mavzuga oid xulosalari o'ziga xos hamda umumiy jihatlariga egaligining guvohi bo'ldik. Jumladan,

Rus falsafashunos olimi M.S. Kagan o'zining asarida XXI asr nafaqat ma'naviyatni tahlil qilishni yaxshi biladigan o'qituvchini talab qiladi, balki «ma'naviyat-bu shaxsning xususiyati» ekanligini ta'kidlaydi .

Adabiyotlarni o'rganish jarayonida rus olimlaridan M. V. Boguslavskiy, YE. V. Bondarevskaya, B. Z. Vulfov, G. P. Vyjletsov, V. I. Dodonov, V. P. Zinchenko, B. T. Lixachev, N. D. Nikandrov, Z. I. Ravkinlar o'z ilmiy tadqiqot va ta'limotlarida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligini uning talabalik davridan boshlab

ma'naviyatini rivojlanishi intellektual va ijtimoiy yetuklikning rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda olib borish zarurligini bunda pedagogik qadriyatlarni rivojlantirish, kasbiy faoliyati bo'yicha bo'lajak o'qituvchining ma'naviy salohiyatini ochib berish va rag'batlantirish jamiyat taraqqiyotining taqdiri kelajakka bog'liq oliy pedagogika maktabining dolzarb vazifalaridan biri ekanligini ta'kidlashadi.

Taniqli rus olimi A.M.Novikov o'z izlanishlari asosida "...uzluksiz ta'lim jarayonida kasbiy ta'limning tizim tashkil qiluvchi mezoni sifatida bir butunlik, ya'ni elementlarning mexanik birlashuvi emas, balki barcha tizimni tashkil qiluvchilar va ta'lim jarayonlarining chuqur integratsiyasi asosida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentlik darajasi yuzaga chiqadi...", deya bayon etgan.

A.V.Xutorskiy o'z ilmiy izlanishlarida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy yetuklik darajasini belgilovchi kompetensiyalarni quyidagicha tavsiflaydi:

1. Keng dunyoqarash asosida qadriyat va o'zini anglash kompetensiyasi - o'qituvchining o'quv va boshqa faoliyatlaridagi o'z-o'zini anglash mexanizmini ta'minlab, uning dunyoqarashi, tasavvuri va qadriyati bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. U atrof-muhitdagi voqea va hodisalarning mohiyatini ko'ra oladi va tushunadi bunga o'zini yo'naltiradi, pedagog sifatida o'z fikrini asoslay oladi. Muammo yechimini topa olishi bilan belgilanadi;

2. Umummadaniy milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lish kompetensiyasi - bu mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish, oilasiga, urf-odatlariga hurmat, ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lish, ilm- fanning inson hayotiga va dunyo rivojiga ta'sirini ang'ay olishi va o'quvchi ongiga singdira olish;

3. O'quv va bilish jarayonida o'qituvchining mustaqil bilish faoliyati kompetensiyasi – uning mantiqiy fikrlashi, o'quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko'nikmasini tahlil qila olishi;

4. Ma'lumotlarga ega bo'lish kompetensiyasi – uning pedagogik faoliyati, o'z faniga doir ma'lumotlarni uzviy va uzluksiz tarzda mukammal darajada egallash ko'nikmasi;

5. Muloqotchanlik kompetensiyasi – o'qituvchining til bilishi, turli xil insonlar bilan muloqotda bo'lishi, jamoada o'ziga xos o'rinda turishi;

6. Ijtimoiy kompetensiyasi – o'qituvchining foydali mehnat, oilaviy munosabatlar va mas'uliyat, jamiyat rivojida ishtiroki, ijtimoiy foydali mehnat qilishi. Iqtisodiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish;

7. O'z ustida ishlash kompetensiyasi – o'qituvchining jismoniy, ma'naviy, intellektual jihatdan o'z-o'zini rivojlantirish va o'z hissiyotlarini boshqara olishi kabilar.

Yuqoridagilar asosida shuni ta'kidlash joizki, ma'naviy rivojlangan o'qituvchi - bu yaratilgan dunyo qadriyatlarini tafakkuriga kiritib, o'ziga singdira olgan shaxs tarixiy jarayonda insoniyat ongi bilan rivojlanish, dunyoga shaxsan munosabatda bo'lgan muhim obyekt hisoblanadi. Aslida, ma'naviyatni rivojlantirish shaxsiyat va uning mentalitetini

qurishning eng yuqori qadriyatlaridan chiqish sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. O'qituvchi uchun uning ruhiy dunyosi uning ma'naviy shakllanishining asosi bo'lib xizmat qiladi. Ma'naviy dunyo insonning dunyoga, undagi o'rni haqidagi qarashlari tizimida aks etadi va uning his-tuyg'ulari va faoliyatida namoyon bo'lishi ijodiy xarakterga ega.

Ma'lumki, zamonaviy jamiyatda ta'lim bu barcha muammolarini aks yettiruvchi ijtimoiy institut bo'lib, oliy ta'lim o'quv dasturlari fanlari orqali ushbu ko'nikma egalik jarayonlarini faollashtirish, unda chuqur axloqiy va ma'naviy qadriyatlar o'z aksini topishi asosiy talablardan biri hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchining yuksak axloqiy, mas'uliyatli, ijodiy, tashabbuskor, vakolatli fuqaro sifatida shakllantirish va rivojlantirishni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali ma'naviy-axloqiy yo'nalishdagi tarbiyaviy chora-tadbirlar shaxsni axloqiy rivojlantirish ta'limning asosiy vazifasidir.

A.N.Novikovning aytishicha, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetentlik xususiyatlari asosida ularning ma'naviy kompetentligini rivojlantirib borishda quyidagilar o'ziga xos jihatlar bilan tavsiflanadi:

1. Boshqalar bilan erkin, samarali va natijali muloqot qila olish ko'nikmalari;
2. Zamonaviy axborot texnologiyalari va media ta'limdan samarali foydalana olish malakalari;
3. Kasbiy va ijtimoiy sohaga oid ma'lumotlar bazasiga ega bo'lish;
4. Iqtisodiy va sohaga oid yangiliklardan xabardorlik;
5. Ta'limga oid me'yoriy - huquqiy hujjatlar mazmun-mohiyati va ahamiyatlik darajasidan xabardorlik;
6. Kommunikativ kompetensiyaga egalik va xorijiy tillardan kamida bittasini mukammal bilish;
7. Atrofidagilarga ijobiy ta'sir eta olish va ularni o'zgartirishga nisbatan psixologik tayyorlik;
8. Insoniy fazilatlarni o'zida rivojlantirib bora olish hamda shaxsiy namuna bo'la olish kabilar.

Bundan tashqari, kasbiy faoliyatda ma'naviy kompetentlik mezonlari ixtiyoriy faoliyatning ikki jihatini qamrab olishi ta'kidlanadi.

Bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligi uning kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, mahorat, ko'nikmaga egaligida, uning pedagogik obro'-e'tibori, funksional, ya'ni kasbiy bilim va mahoratini amalda ro'yobga chiqara olishi. Intellektual, ya'ni tahliliy fikr yuritish va o'z vazifalarini bajarish uchun kompleks yondoshish qobiliyati, turli vaziyatlarga moslasha olib harakat qilish qobiliyati, ijtimoiy, kommunikativ va integrativ qobiliyatlarga egaligi, har qanday jamoada til topa olish qobiliyati kabilar bila uyg'unlashadi. Bunda uning madaniyatli;

umuminsoniy qadriyatlarga egalik; milliy madaniyatga ega bo'lish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish; boshqa millatlarning madaniyatini hurmat qilishi, jamiyat va insonlarga, tabiatga ijobiy emotsional munosabat da bo'lish tajribasi kabi ko'nikmalarga egaligi

samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Новиков В.В. Социальная психология и экономика: Избранные произведения в 11-ти томах: Т.П. Ярославль: Изд-во МАПН, ЯрГУ, 2005. – С.165.

2.Юсупов Ф.М. Педагог, ищущий новое: штрихи к портрету // Вопросы психологии. 1991. - № 1. - С. 36 - 42.

3.Мешков Н.И.Становление учебно-профессиональной мотивации студентов в процессе подготовки педагогических кадров в университете. Авто-реф. . дра психол. наук. СПб, 1993. – 31 с.

4.Борисов В.В.,Ягупец С.Ю.Проектно-технологическая компетентность как составляющая профессиональной компетентности будущего учителя технологий // Молодой ученый. — 2015. — №12. — С. 716-721.

5.Шарипова Ш. С. Профессиональная педагогическая компетентность учителя // Молодой ученый. — 2017. — №11. — С. 511-514.